

Ordlista

Ordens betydelse i ordlistan är författarens tolkning av språkbruket i Virso och överensstämmer inte alltid med allmänt språkbruk.

Afrad är ett äldre ord för arrende eller avgift.

AK-vägar byggdes av Statens Arbetslöshetskommission som nödhjulsarbeten på 1920- och 1930-talet. Vägarna konstruerades ofta av tidigare järnvägsbyggare och har påfallande långa raksträckor. Förhållandena för de anställda var svåra med en lönenivå motsvarande 75 % av lägsta avtalsenliga grovarbetarlön och de fick ofta bo i undermåliga bostäder. Bidragsreglerna missgynnade användning av maskinhjälpmiddel, så många som möjligt skulle ges arbete. Det gjorde arbetet tungt för ovana.

Allegorier skildrar något annat än det konkret avbildade.

Applikationer är broderi där mönstret bildas av tyg som sys fast ovanpå bottentyget.

Ambo, läspulpet i kyrka.

Bakfora betyder returfrakt.

Befallningsman är en titel på ämbetsman utsedd av överordnad att förvalta ägor, områden och senare även gårdar inom lantbruket.

Befordran till härligheten. Frälsningsarméns soldater sägs gå ur tiden på skilda sätt, till exempel: de hemförlovas, lägger ned sitt svärd, stiger ner i Jordans bölja, går att motta sin krona eller befordras till härligheten.

Bergskollegium var ett ämbetsverk, upprättat 1637 under namnet Generalbergsamtet (till 1649), som var den högsta myndigheten för bergshantering. Det upplöstes 1857 då bergsprivilegierna avskaffades. Verkets uppgifter övertogs 1858 av Kommerskollegiums bergsbyrå.

Bergtull eller bergslagstull, egentligen en från början 3-procentig omsättningskatt, betalades från 1600-talet fram till 1810 vid utförsel av

järn från Bergslagen och införsel av en del andra varor. Skattesatsen och reglerna ändrades ofta. Tullen på utfört järn kunde avräknas mot den sjötull som betalades när järnet exporterades från Stockholm.

Bergslag är ursprungligen beteckning på ett område som lyder under särskild lagstiftning för bergshantering, senare även samlingsnamn på gruv- och järnbruksområdet i mellersta Svealand eller som namn på delar av Bergslagen, som Norbergs eller Sala bergslag.

Bergsman är en person som genom ägande av en bergsmansgård hade rätt och skyldighet att producera järn och bryta järnmalm. Han var ofta delägare i gruva eller hytta.

Bergsrätt eller **Bergstingsrätt** dömde i första instans inom bergshantering, gruvor, hyttor och hamrar. Andra instans var Kongl Bergskollegium och tredje Högsta Domstolen.

Bergverksrelation är produktionsstatistik till Bergsmästarämbetet.

Beting är en ackordsform där viss tid anslås till uppgiften, när uppgiften är klar blir den anställde ledig eller får en annan betald uppgift.

Bevakning är skogvaktarens förmansområde med skog, arrendegårdar och anställda.

Blåsbälgar pumpade luft, var oftast hand- eller vattendrivna och gjorda av trä och läder.

Blåsmaskin pumpade blästerluft till masugn och härd. Det var omfångsrika, vanligen trecylindrisk vattendrivna maskiner.

Blåsning var produktionstiden i masugnen. Blåsa på var uppvärmning och igångkörning, blåsa ner var avbrytande av smältningen och avsvalnande av ugnen.

Blåsverk var hus för blåsbälgar eller blåsmaskiner.

Bläster är den tryckluft som blåsmaskin eller bälge framställer för förbränning av kol i masugn, smältugn och härd. Även själva anordningen kallas bläster.

Blästerugn eller **blästugn**, är äldre typ av ugn för järnframställning. Järnet gjordes genom reduktion av sjö- eller myrmalm med blästning vilket innebar att malm och kol upphettades genom inblåsning av luft i ugnen med hjälp av bälge. Flera olika typer av blästerugnar har förekommit, under tidig järnålder var en nedgrävd, lerinfodrad gropugn den vanligaste och senare kom ugnarna ofta att muras.

Bokning är att krossa malm i mindre stycken. Från början bokade man för hand med släggor. Så småningom började man använda sig av vattenhjul som drev krosshammare. Bokverket kallades ibland för ”stamp”.

Bonbonnière är en konfektskål med lock.

Brandstod var ett medeltida försäkringsliknande arrangemang på svensk landsbygd. Inga förskottspremier betalades men uttaxering gjordes efter brand.

Bruk är egentligen benämningen på en industriell anläggning, men betecknar i dagligt tal ofta hela eller delar av en industri baserad på skog, mineraler och vattenkraft. Det betecknar också samhället runt om med ett företag som äger nästan allt och som sköter många samhällsfunktioner. Sammanhanget avgör vad som avses. Bruken har spelat en viktig roll som leverantörer av exportgods men även socialt, positivt beskrivet som bruksanda, mera vanligt negativt som bruksmentalitet.

Bråka, se linberedning.

Bråta (dialekt), se linberedning.

Brännstål är klenare stångstål som långvarigt glödgats tätt inpackat med kolstybb i lufttätt kista. Omsmältes ofta till degelstål.

Bulta (dialekt, stavningen bulltka är inte känd), se linberedning.

Byggnadsminne är det starkaste kulturhistoriska skyddet en bebyggelse i Sverige kan ha. Men det är inte bara byggnader som kan bli byggnadsminnen. Parker, trädgårdar eller andra anläggningar av kulturhistoriskt värde lyder också under lagen.

Bördslösa avser den rätt släktingar förr hade att få förtur att köpa fast egendom som sålts utanför släkten.

Charabang är en vagn utan tak, dragen av hästar. Bänkarna är placerade så att passagerarna sitter mot varandra vinkelrätt mot färdriktningen.

Dagkarl var anställd för en dag i taget.

Décauville är ett system med vagnar (ofta V-formade tippvagnar) och järnväg med 600 mm spårbredd, patenterat av fransmannen Paul Décauville. Spåren sätts samman med smidigt flyttbara enheter i moduler.

Degelstål tillverkades genom smältning av järn i degel och gav hög kvalitet. I Sverige upphörde tillverkningen på 1940-talet.

Djåkne var förr namn på lärjunge vid lärdomsskola, ofta prästutbildad.

Dogcart är en två- eller fyrhjulig vagn för jägare och hundar. Fyra personer sitter två och två med ryggen mot varandra. Under sätet finns ett jalusiförsett utrymme för hundar.

Drög är en enkel arbetskläde med lastutrymme direkt på två långmedar.

Epitafium är en med inskrift försedd minnestavla över en död person. Epitafiet kan vara uppsatt i eller utanför kyrkan. Epitafier placeras normalt inte i anslutning till någon grav och tjänar alltså ett annat syfte än en gravsten.

Fallrätt är rätten att utnyttja kraften i fallande vatten.

Fideikommiss var egendom som inte ärvdes utan disponerades av äldste son eller dotter